

Riportsorozathól regény

Szentimrei Jenő *Ferenc tekintetes úr* című regényének előzményeiről

SZABÓ ZSOLT

A prózaíró Szentimrei egykönyves szerzőként él a köztudatban: Kölcsey-életregénye, a *Ferenc tekintetes úr* nemcsak az olvasók tetszését nyerte el megjelenésekor, hanem a kritikusok elismerését is. Mái legnépszerűbb alkotása; 2000-ben jelent meg a 6. kiadása a sepsiszentgyörgyi Castrum és a kolozsvári Művelődés gondozásában. Népszerűsége részben témaválasztásával is magyarázható, hiszen megjelenésekor Kölcsey példája a német veszéllyel való tudatos szembeszegüléssel, a reformkor eszményeinek előtérbe állításával különösen időszerű volt.

A mű a kortárs magyar irodalmi alkotásokat jutalmazó Baumgarten-díjat is meghozta a szerző számára. A róla szóló több mint harminc könyvismertetés is jelzi, hogy a kortárs írók-költők – köztük Berde Mária, Bodor Aladár, Kacsó Sándor, Molter Károly és Tompa László – fontosnak érezték a regény kapcsán elmondani véleményüket Kölcseyről és Szentimreiről, a reformkori történelemről és saját korukról egyaránt.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy külső és belső indítékok is hozzájárultak a témaválasztáshoz, amely Szentimreinek is kitűnő lehetőséget nyújtott a kor szellemisége által meghatározott főhős emberi arcélének megrajzolásához. A saját életrajzi elemek beépítésére, a művészi-írói-közéleti harc párhuzamaira is alkalmat kínált a Kölcsey-életpálya. A csekei remeteség a száz esztendővel későbbi sztánai visszavonulásra rímelt, és a kérlelheterlen kritikai szellem is rokon vonás kettejük jellemében.

1938-ban a nemzetközi politikai jobbrtolódás, a német nácizmus előretörése, illetve a – más népekkel szemben nem feltétlenül megértő – magyar nemzeti propaganda megerősödése állásfoglalásra készítette Szentimreit is, aki nem engedte szembeállítani az emberi értékeket a nemzetiekkel. Abban a korban, amikor a világháború árnyéka már előrevetült, a szellemi frontok élesebben körvonalazódtak, s a régi bajtársak egy része (Zágoni István, Nyíró József) kiszolgálójává vált a hivatalos propagandának, a polgári radikális eszmerendszeréhez ragaszkodó Szentimrei hűséges maradt humanista elveihez. A baloldali erővel keresett kapcsolatot, a társadalmi haladás érdekében a népi erővel szövetkezett. A „haladó” nemzeti kultúra általános emberi értékeire figyelmeztetett, a demokratikus szabadságjogok védelmében szólalt meg ebben a művében is.

Kölcseynek a Habsburg-elnomás ellen vívott küzdelméért már a kortársak is nyílt színvallásként, a nagynémet veszélyre való figyelmeztetésként értelmezték. Kölcsey ellentéteket átídaló munkássága száz esztendővel halála után is példaként szolgálhatott sokak számára. A társadalmi haladás ügyéért a saját osztályával is szembefordulni képes köznemes, a jobbágyfelszabadításért politikai harcot is vállaló képviselő eleven modell

Zsögödi Nagy Imre: Szentimrei Jenő, tusrajz, 1938

lehetett a 20. század első évtizedeiben is. A pályája kezdetén a német szentimentalizmus finomkodó modorában verselő Kölcsey is a népköltészetet tanulmányozva remélte megújítani saját nyelvét, s máig érvényesen fogalmazta meg az igazi hazafiság lényegét, a cselekvő humánus hármas jelszavát: „Hass, alkoss, gyarapíts!”

Az életrajzi regény kordivatja Szentimrei számára hatásos eszköz volt arra, hogy példát mutasson olvasóinak: íme egy ember, aki a legreménytelenebbnek tűnő körülmények között is hű marad eszményeihez. Mi több: cselekvő magatartásmoddal jével arra buzdít, hogy az egyének aktív résztvevőként kell válaszolnia a történelem kihívásaira és nem szabad agresszív ideológiák embertelen céljainak eszközévé válnia.

Szentimrei a reformkor és a második világháborút megelőző időszak számos hasonlóságát kihasználva, a Kölcsey-évforduló ürügyén jeleníti meg a felelős értelmiségi alakját, aki sem va-

Elhangzott Nagyváradban a *Kölcsey-időszerezése* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

Részlet a csekei református temetőből (Fotó: Orbán Domonkos)

gyonára, sem magas társadalmi összeköttetései nem számíthat, aki nem hajlandó kiszolgálni egyetlen szélsőséges politikai csoportosulást sem, csupán saját szilárd jellemére, elkötelezett népszerűtetére, demokratizmusára támaszkodhat, és csakis hivatástudatból áll az igaz ügy szolgálatába. Anélkül, hogy Kölcsey alakját meghamisítaná, Szentimrei Jenő a nagy előd regényes életrajzát önigazolásként írja, a példakép felmutatásának szándékával közeledik a nagy költőhöz, s a szegényes életrajzi elemeket a korrajz árnyalásával, a művekből logikusan következő cselekedetekkel, a riportút során feltárt történetekkel – és természetesen a párhuzamosnak vélhető életrajzi történésekkel – teszi életközelié.

Nemcsak arról van szó, hogy húszéves írói, közéleti szereplésével a háta mögött Szentimrei jogosan érezhette „rokon léleknek” Kölcseyt. A regényformálásban szerepet kap a latinos műveltségű nagypapa és a katona apa alakja, a korai árvaság és az anyagi gondok, a szenvedélyes ifjúkori útkeresés, s mindezek kézenfekvő életrajzi párhuzamok. A reformkori küzdelmekre sokban hasonlít a romániai magyarság társadalmi létért – megmaradásáért – vívott harca; a közéleti csaták, az irodalmi-művészeti korszakfordulók mindennapjai is majdhogynem „egy az egyben” ismétlődnek a szerző életútjában.

A regény erénye – a róla szóló bírálatok egybehangzó tanúsága szerint –, hogy a belső lélekrajz természetesen ötvözi az ismert tényeket az írói fantázia által megalkotott kiegészítésekkel. 76 évvel a regény megszületése után talán nem túlzás azt állítani, hogy ma is eleven, mondandója időszzerű: a tiszta nemzeti eszme és az önzetlen emberség örökös szembenállása az embertelenséggel, az elvakult nacionalizmussal, a társadalmi haladás igaz ügye a szűklátókörű konzervativizmussal, az elyszerű kritikáé a szolgálattelkűséggel szemben.

Maga Szentimrei Jenő is legkedvesebb könyvének tartotta a *Ferenc tekintetes urat*. A regény 2. kiadásának előszavában így emlékezik vissza 1957-ben: „nekem kora gyermekésem óta több közöm van Kölcseyhez, mint másnak. Lelki rokonának, sorstársának éreztem magam. Apa nélkül nőttem fel én is, mint ő, velem is áldott nagyszülők igyekeztek feledtetni a simogató, vezető apai kéz hiányát. Gyermekkorra az enyémnél is viszontagságosabb volt. Olyan megpróbáltatásokkal ismerkedett meg – fél szeme elvesztése, apja szörnyű halála, a debreceni nagy tűz, édesanyja korai elvesztése révén –, aminőktől engem javarészen megkímélt a sors. Egy okkal több volt ez arra, hogy

a költő szép alakja iránt még az iskolában felébredt tisztelemhez mély együttérzés párosuljon, hogy belőle a költőtől el nem választható embert, férfit és politikust eleven valóságnak, példamutató idősebb harcostársnak fogjam fel életem küzdelmeiben. Mit tagadjam, kissé Don Quijote-i alaknak láttam, mint saját magamat.”

Kölcsey halálának centenáriuma 1938-ban több író, közíró fantáziáját megmozgatta. *Az élő Kölcsey* címmel Berde Mária adott ki cikkgyűjteményt Nagyváradon, benne Szentimrei írói arcképvázlatával. Paál Árpád külön kismonográfiában idézte fel a nagy előd és példakép alakját a *Brassói Lapok Hasznos Könyvtárában*. Ugyanez a lap hasábjain tizenegy részes riportorozat jelzi (1938. szeptember 18. – 1938. október 9.), hogy Szentimrei Jenő regényének megírása előtt alapos terepszemlét tartott

a határ innenső és túlsó oldalán, kutatva a szerteágazó, Szatmárban őshonos Kölcsey-familia emlékezetében élő hiteles és folklorizálódott történeteket, tárgyi emlékeket, utólag kitalált összefüggéseket bizonyos családi események magyarázatára.

A debreceni centenáriumi Kölcsey-emléktábla leleplezésére a Csokonai Kör meghívta a család akkor élő tagjait (a városi főlevéltáros, Csobán Endre kutatásai alapján). Közülük Uray Dezsőné Kölcsey Anna volt a „családi legendárium” legjobb ismerője; jelentős részben az ő emlékeire támaszkodott a riportot, majd regényt író Szentimrei is. Annának és más családtagoknak az ősi Mágócs nemzetséghez tartozó négy ágáról: a Kölcsey, kölcsei Nagy, kölcsei és ártándi Bornemisza családokról, a csekei Kölcsey-portákról és lakóikról, valamint Álmosdról, Szödemeterről, Nagykarolyról, Mátészalkáról és Debrecenről szóló történeteiből szinte szó szerint kerültek be részletek a regénybe. Például: (a Kölcseyek Csekén) „mindegyre marakodtak, veszekedtek. Azt beszéltek róluk a faluban, hogy a három Kölcsey uraság az első disznóöléstől kezdve a legjobb barátságban volt egymással a hó eltakarodásáig. Szakadatlan folyt az evés-ivás, hol az egyiknél, hol a másiknál. Nagy névnapok, születésnapok, disznótorok egymást érték. Tavasz jöttével aztán beszegezték az egymáshoz átvezető kisajtókat és elkezdték elszántani egymás földjeit. Tavasztól őszig nem köszöntek egymásnak, csak üzengettek, csak perlekedtek, ősszel aztán mintha mi sem történt volna, kezdődött a jó barátság előlrol.”

A temető leírása is élményszerű, a csekei sírok 1850-es évekbeli megbontása, a birtokok sorsát eldöntő végrendelet előkerülése az 1938-as újrahantolás emlékét idézi. „Három Kölcsey-sírkert van a csekei temetőben. A rokonok, kik egymással életükben annyit civódtak, még a halálban sem kíváncsoztak közös telekre. A gyönyörű, árnyas temetőkertben, minövel kevés magyar község dicsekedhetett, különös alakú fejfák hirdetik, hogy ebben a faluban nemcsak az uraságoknak, de a népnek is ősfoglalóknak kell lenniök. Csónakorrszerűen csúcsba futó tölgyoszlopok mintha durván kifaragott emberarcot ábrázolnának, két haránt bemélyedéssel a szemek és a száj helyén, s kiemelkedéssel ott, ahol az orrot lehetne sejteni. Ezt a fejfát csak pogány elődök hozhatták Ázsiából vagy a szarmata pusztákról. Vannak, akik a fejfák alakját arra magyarázzák, hogy a községet halásznép lakja, melynek mesterségét az elnagyolt csónakor holtában is jelképezni kívánja. Mások azonban őspogány eredetű bálványfának sejtik... Téglalobozata volt a sírnak belül,

akár a sütökemencéknek. A felső szinten, az alsó két koporsó felett keresztben, Kölcsey Ádámné, akit legutoljára, 1851-ben temettek ide. Az alsó szinten a két fivér, Ádám és Ferenc egymás mellett. A Tisza áradásai következtében alulról beszivárgó talajvizek felemelték a koporsókat, és az egyes csontrészeket eredeti helyzetükből eltolták annyira, hogy a koponyák nem a vállak fölött, hanem a csontvázak mellett feküdtek. Szakembereknek, a megyei főorvosnak és egy antropológusnak kellett megállapítani, hogy melyik koponya melyik csontvázhoz tartozott. A költő koponyája a hiányzó jobb szem helyéről volt megállapítható. Minthogy szemét gyermekkorában veszítette el, a jobb szemgödör szűkebb maradt, mint a bal. Ezzel eldőlt a gyakran vitatott kérdés is, hogy vajon melyik kép ábrázolja Kölcseyt helyesen? Az-e, amelyen jobb szeme hiányzik, vagy az, amelyen bal szemére vaknak ábrázolják?”

A múlt forrásaira támaszkodik a Kölcsey édesapjának halálát szemléletesen előadó emlékezésrészlet is az Álmosdon történt családi tragédiáról, amikor a jó barát és birtokostárs Prónay felesége pillanatnyi elmezavarásban megfojtotta Kölcsey Pétert, az apát.

Ugyancsak a családi emlékekből építi be Szentimrei Jenő a költő halálának történetét, amely inkább utólag keletkezett történetnek tűnik, de mindenképpen jellemző, hogy még száz esztendő után is valós tényként beszélnek: a császári udvar megbízásából a Kölcsey-gyerekek nevelője, a Wesselényi Miklós hűtlenségi perében védő szerepet vállaló Kölcsey munkatársa, az önkényuralom éveiben bécsi szolgálatot vállaló Obernyik Károly adott volna át a költőnek egy mérgezett levelet, aminek következtében Kölcsey három nap múlva meghalt.

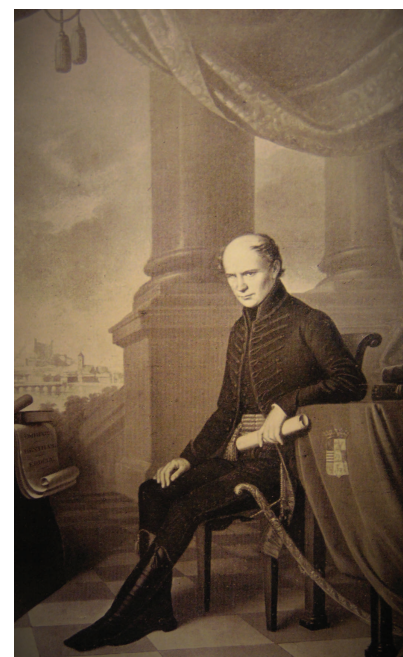
De az idős hölgy őrizte meg a regény lapjain viszontlátott humoros történetet is: Obernyikre megharagudott Kölcsey, mert a nevelésére bízott csekei Kölcsey-fiúk sorra buktak meg az egzámeneken. Obernyik vállat vont volna: „Tehetek én arról, hogy az ezeréves Kölcsey-famíliának összes esze a tekintetes úrba szorult?!”

Roknházasságok, romantikus történetek, szerelmi kalandok egészítik ki a centenáriumi történések részleteit, amelyek hitelesen mutatják be a Kölcsey-évek kinevezett évforduló felemás ünnepségsorozatát a határ mindkét oldalán. Ezek természetesen nincsenek benne a *Ferenc tekintetes úrban*. Viszont

érelklődésre tarthat számot például az is, hogy mi lett az annak idején számba vett Kölcsey-ereklyék sorsa. A szatmári református – ma Kölcsey nevét viselő – főgimnázium gyűjteményeiben valaha megvolt, de ma már nem található meg a költő jellegzetes – kopott festésű fenyőfából készült és ketrecszerű oldal- és fedőráccsal felszerelt – íróasztala, valamint egy biedermeier, csíkos huzatú dívány a hozzá tartozó hat párnás székkal (az előbbi a rajzszeretárból, az utóbbiak a tanári szobából tűntek el). Rejtély, hol lehet Kölcsey fekete-arany kardkötője, fehér porcelán tintatartója, illetve egy kicsiny, negyedréti alakú arckép az ifjú Kölcseyről a domahidi Kölcsey Ferenc adományából (acélmetset, valószínűleg Hartleben készítette az első Kölcsey-kiadás-hoz, amelynek megjelenése félbeszakadt a diétai elfoglaltságok miatt). A kép mellett egyébként ott volt a *Hymnus szerzőjének* két szőke hajfürtje is.

Nem tudni azt sem, hová kerülhetett a fiatal Kölcsey Tinódi Sebestyén diák álnév alatt írott *János pap országa* című kézírata, melyben családja tagjait figurálja ki. Emlegetnek még egy magánkézben levő íróasztali karszékét, egy ebédhez hívó harangot, egy pálinkáspoharat Szatmáron, Mikolán egy ebédlőasztalt, Váralján egy karszékét, s Csekében egy asztalt, amelyeknek azóta nyomuk veszett. Volt ugyan közben egy világégés és egy ellentmondásaiban és az emberi értékek pusztításában párját ritkító diktatórikus korszak, majd az azt követő nem kevésbé értelmetlen, kíméletlen rombolással terhes átállás, ám született derűlátóként remélem: egyszer csak előkerülnek – sőt számban még gyarapodnak is – a Kölcseyhez kapcsolódó ereklyék.

Anton Einsle jelenleg ismeretlen helyen lévő olajfestményének (1839) másolata (Vértesy Jenő: *Kölcsey Ferenc, 1790–1838*, Budapest, 1906)

Kölcsey Ferenc által adományozott íróasztala (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszóba, fotó: Orbán Domonkos) Körirata: • T[ekintetes]. N[agyságos]. N[em]. Z[etes]. KÖLTSEI • FERENTZ UR • A MAGA KÖLTSGÉ • VEL TSINÁLTATTA •

Tárgyi emlék Kölcsey Ferenc korából (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszóba, fotó: Orbán Domonkos)

